

याक र चौरी : एक परिचय

डा. दीपेशकुमार क्षेत्री

उप- प्राध्यापक, कृषि तथा पशु विज्ञान अध्ययन संस्थान, रामपुर, चितवन

याक एक अनौठो, बहुउपयोगी तथा अत्यन्त दब्लो घरपालुवा जनावर हो र यो अत्यन्त कम (५-५५०) तापक्रम र न्यून र घाँसपातको भरमा पनि जीवित रहन सक्छ। नेपालमा याक ३००० - ५५०० मि. सम्मको उचाइमा पाइन्छ। मुख्य गरी दुग्धजन्य पदार्थ (चीज, घ्यू, छुर्पी र बटर), उन, छाला, भल तथा भारी बोक्ने कामको लागि यो पशुलाई प्रयोग गरिने हुनाले हिमाली जीवनशैलीको एक अभिन्न अंग हो - यो प्राणी। औसतमा ६.५-७० याक प्रतिगोठ भएका रिपोर्टहरू भए पनि यो जनावरको संख्या द्रुतगतिमा घटिरहेको देखिन्छ। ठिमाहा प्रजनन, पेसा परिवर्तन, रोग तथा सिकारी प्राणीको वृद्धि, चरिचरनको घट्दो गुणस्तर एवं समुदायको पेसाप्रतिको घट्दो मोह नै मुख्य कारणहरू हुन- संख्या न्यूनीकरणको।

याक र चौरी उच्च हिमाली भेगको रोजाइका पशुवस्तु हुन् र यिनीहरूलाई स्थानीय स्तरमा सामाजिक प्रतिष्ठाको रूपमा पनि लिइन्छ। हिमाली चरिचरनको समुचित विकास तथा दिगोपनको लागि पनि यिनीहरूको उल्लेख्य भूमिका रहेको छ। यी पशुवस्तु घुम्ती गोठ प्रणालीमा पालिन्छ। त्यसैले पशु समूहहरू ऋतुअनुसार वर्षायाममा स्वर्कमा र हिउँदयाममा वेंशीमा राखेर पाल्ने र चराउने गरिन्छ। यही कारणले याक तथा चौरीहरू वर्षेभरि फिरन्ते रूप, मुख्य गरी राम्रो घाँसपातको खोजीमा र उचित तापक्रमको लागि, लेकदेखि वेंशीसम्म सरिरहन्छन्। कुनै एक विन्दुको चरनमा घासपातको उपलब्धताको आधारमा कम्तीमा सात दिनदेखि बढीमा १ महिनासम्म रहने गर्छन् र वर्षामा उच्च हिमाली शितोष्ण चरनदेखि हिउँदमा बाँभो खेतबारी तथा सामुदायिक जंगल र वस्तीवरिपरिको घाँसपात निर्भर रहन्छन्।

चौरी गाई

नेपालमा पाइने चौरी गाई दुई किसिमका छन्- डिम्जो चौरी र उराङ्ग औसत उमेर (वर्ष) चारी। तर, यी दुवैमा धेरै कुराहरूमा समानता हुन्छ। जस्तै- यिनीहरू याकभन्दा

धेरै दूधालु हुनुको साथै कम उचाइका क्षेत्रमा राम्रो हुन्छन्। तर, याकजस्तै अधिक उचाइ र चिसो सहने शक्तिमा कमी हुन्छ। यिनीहरूको मुख्य विशेषता भनेको याकभन्दा धेरै दूध दिनु र लामो उमेरसम्म व्याउन सक्ने क्षमता हो। सामान्यतया चौरीगाई १८ - २२ वेतसम्म व्याउँछ। भाले याक र उच्च हिमाली गाई (किर्खो) / औले,। गाईबीचको प्रजननबाट डिम्जो चौरीको उत्पादन गरिन्छ भने पोथी याक (नाक) र उच्च हिमाली साढे / औले गोरूबाट उराङ्ग चौरी जन्मन्छ। डिम्जो चौरीमा चिसो सहन सक्ने क्षमता बढी हुनाले यी पशुहरू उराङ्ग चौरीभन्दा उच्च हिमाली क्षेत्रमा रहन सक्छन्। उत्पादनको दृष्टिले पनि डिम्जो चौरी उराङ्ग चौरीभन्दा उच्चकोटिको हुने हुनाले नेपाली उच्च हिमाली भेगमा डिम्जो चौरी किसानहरूमाभ बढी लोकप्रिय छ।

दुवै किसिमका प्रजनन विधिबाट जन्मेका बाच्छाहरू भने बााभा हुन्छन्, यिनीहरूलाई स्थानीय भाषामा भोपा वा भाफ्कियो भनिन्छ र मुख्यतया भारी बोक्ने तथा खेतबारी खनजोतको लागि प्रयोग गरिन्छ।

औसत उत्पादन तथा प्रजनन क्षमता

याक प्रजननको दृष्टिले धेरै फाइदाजनक नभए पनि यी पशुसँग उच्च हिमाली समुदायको निकै उच्च संवेदना एवं सम्मान रहेको पाइन्छ। तर, चौरीपालन भने आर्थिक हिसाबले पनि अन्य पेसाभन्दा फाइदाजनक एवं भरपर्दो मानिन्छ। खाक, डिम्जो चौरी र उराङ्ग चौरीको औसत उत्पादन तथा प्रजनन मानाङ्क निम्नानुसार छ-

	याक	डिम्जो चौरी	उराङ्ग चौरी
दुग्ध उत्पादन / वेत (के.जी.)	७२०	१६९०	१३००
औसत ऋतुचक्रमा आउने उमेर (दिन)	१०६५	८१२	१०९५
औसत ब्याउन प्रथम उमेर (दिन)	१३५५	१०८२	१३६५
वेत अन्तर (दिन)	६६५	४२५	४२५
गर्भधारण अवधि (दिन)	२६०	२७०	२७०
दुधालु अवधि / वेत (दिन)	१८०	१८०	१८०
बाच्छा-बाच्छीको मृत्युदर (%)	४०	८०-९०	८०-९०
औसत शारीरिक वजन (के.जी.)	भाले- ३०० पोथी- २२५	भाले- ३६५ पोथी- २३५	भाले- २६० पोथी- २३०
औसत उमेर	१५	२०-२५	२०

नेपाली याक तथा यसको ठिमाहाहरूको प्रामाणिक जानकारीहरू न्यून छ र यी पशुहरूको उचित संरक्षण एवं उत्पादनशीलता अभिवृद्धिको लागि प्रयासहरू पनि न्यून नै छ। उचित अध्ययन, अनुसन्धान एवं उपयुक्त नीति निर्धारण गरी सघन कार्यक्रम बनाई अधि बढ्न सके याक / चौरीजस्तो विश्वकै अनौठो पशुको संरक्षण र सम्वर्द्धनको साथै यसमा आश्रित उच्च हिमाली समुदायको जीविकोपार्जनमा पनि ठोस सहयोग पुऱ्याउन सकिन्छ।